

БИЧКО А. К.,

м. Київ.

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ. СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Серед чинників, які сприяють становленню державності, як одне з провідних місць належить інтелектуальному забезпеченню цього процесу. Загальновідомо, що носієм такого «забезпечення» у всіх народів завжди є інтелігенція. Саме

їй належить усвідомлення та обґрунтування специфічних особливостей «душі» народу, його національного характеру. Протягом багатьох століть інтелігенція України достатньо успішно справлялася з цією задачею. Це було пов'язано в першу чергу з специфічними особливостями історичного розвитку народу України.

В першу чергу слід визначити особливість самого феномену української інтелігенції. В численних публікаціях, в першу чергу російських, стверджується, що поняття інтелігенції притаманне, мовляв, лише російській культурі і пов'язано з ім'ям письменника Боборикіна П., який запропонував його в 70-х роках XIX ст.

З цим не можна погодитися. Адже задовго до цього існувало поняття *intellegens* (від лат. розумний, знавець, спеціаліст).

Саме таке розуміння (на відміну від російського, де поняття інтелігенції пов'язувалося з різночинцями, що протиставляли себе як дворянству, так і народу) і притаманне Україні. Адже ще з часів Київської Русі в оригінальних творах руських письменників виділено, як одну з найшановніших та найповажніших характеристик людини саме інтелігентність, яка ототожнювалася з освіченістю. «Велика користь буває людині, — зазначає літописець, — од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння. І мужність бо, і стриманість здобуваємо м із словес книжних, бо се є ріки, що наповнюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина»¹. Освіченість була орієнтована на певний енциклопедизм, куди входили рінзобічні знання, почерпнуті як із культури Заходу, так і Сходу. З самого початку сформувалося основне розуміння інтелігентності з точки зору українського національного менталітету — це певний поліфонізм, який втілений не стільки у фактах поєднання елементів різних культур, скільки у співчутливо-прийнятливому ставленні до «чужого» — «Южноруси, — зазначає М. Костоваров, — з незапам'ятних часів звикли чути у себе чужу мову і не уникають людей з іншими обличчями і зіншими звичками... Але неприязнь спалахує у них ще сильніше, ніж у Великороса, якщо тільки Південнорус помітить, що іновірець чи чужоземець починає ображати його власні святощі»². Цьому сприяв і той факт, що на Україні не склалося неперехідних меж між різними станами — вищі церковні посади, державні діячі — гетьмани, полковники займалися людьми, які досягли їх своєю особистою працею. Все це орієнтувало світобачення на принцип індивідуалізму, нерозривно пов'язаний з морально-етич-

ними установами, які іноді поєднувалися з релігійно-конфесійними рухами та ідеалами.

При цьому слід відзначити, що в XV—XVI ст. відбувається формування професійної інтелігенції — це були так звані писарі при генеральному гетьманському урядові. На них покладалося завдання керівництва та проведення як внутрішньої, так і зовнішньої політики козацької держави. Знавці мов, дипломатії, звичаїв та духовної культури інших народів, писарі складали інтелектуально елітарний стан, ідентичний тим «канцеляріям», які були відомі в ряді європейських держав, починаючи з XIII ст. (Особливо активно проявили себе такі канцелярії (нім. канцлери в Італії в епоху Відродження, включно і до Макьявелі). Саме їх діяльність сприяла духовному розвою, який, на жаль, був зруйнований після смерті Богдана Хмельницького. «Держава легко розпалася на три частини: Правобережжя, де ще намагалися втриматися поляки, Лівобережжя, де остаточно запанували москвини, і Січ Запорізька, що жила тільки традицією та сваволею, а тягла на обидва боки, то до Польщі, то до Москви»³.

В цих умовах інтелігенція України, що була нерозривно пов'язана з світовою культурою, була активно «всмоктана» політичними системами цих держав, свідченням чого є не лише прізвища численних українців на службі інших держав, але й вплив духовної культури на культуру ряду народів. Є достатньо багато праць з цього питання і то не лише українських, але й польських та російських авторів. Адже мова, музика, театр, поезія, малярство — все це свого часу прийшло в російську імперію з «Малоросії». Тим більше, що, як зазначає російський академік О. Пипін: «Книжник XVII ст. нічим не відрізнявся від свого предка в XI ст. не лише за характером знань, але й нерідко за самим їх обсягом»⁴. На жаль, в цій «місіонерській», хоч і породженій та підтриманій політикою колонізації з боку Польщі та Росії, подіяльності, загинуло дуже важливе — національна ідентифікація, нерозривно пов'язана з кодексом лицарських чеснот вільної, свободолюбивої людини і найповніше втілена в українському козацтві — покровителю освіти, науки, мистецтва, релігії та захиснику своєї волі і державної незалежності.

І якщо в XVIII ст. українці, служачи іншим державам, відчували себе українцями і гордились цим, то з втратою державності вони змінюють свої духовні орієнтації — «Ставши російськими громадянами і включаючися в російський культурний процес, українські культурні діячі разом з мовною

русифікацією починають вважати себе також росіянами і в культурному відношенні. Росія стала символом прогресу і вищої культури, а Україна, позбавлена вищої культурної верхівки, стала синонімом мужицької нації, культурної відсталості і провінціалізму»⁵.

Цьому надзвичайно активно сприяла політика тих держав, в складі яких перебували українці. Особливо активно проводилася політика денаціоналізації з боку Російської імперії, яка завжди з острахом сприймала будь-який прояв української національної самосвідомості. Фактично знищується освіта (так, на території Чернігівського, Городецького та Сосницького повітів в 1786 р. одна школа випадала на 746 душ, а вже в 1860 р. — на 17143 душі), ліквідуються всі атрибути політичної самостійності, а весь інтелектуальний контроль переноситься в Петербург. Тому українці змушені були переорієнтуватися на «приспосовницькі» ідеали. Виробляється певна психологічна установка «меншовартості», «позадництва», орієнтована на «приховане життя», сконцентроване на сьогодення. «Поліфонічність» перетворюється на загальноприйнятність», що веде до розчинення без залишку в чужих культурах та, відповідно, прислужництво щодо них; особиста самоповага, «чесність з собою» козацтва обертається на «втечу» в свою «хату з краю». Втрачається пов'язана з освіченістю та високим культурним рівнем світоглядна орієнтація на широке стратегічне світове бачення себе. Її підміняє і витісняє тактика приспосовництва, спрямована на моральні ідеали «*vita minima*» (життя «мінімального», прихованого).

І все ж європейський національний рух, започаткований ще епохою Відродження і внесений на Україну в першу чергу викладачами вищих учбових закладів, які, в основному, були іноземцями або ж людьми, що широко орієнтувалися на світову культуру, викликав активний потяг до нього українського духовенства, вчительства, науковців. Особливе загострення він отримує в зв'язку з колоніальною агресією Росії. Тому в кінці ХІХ — на поч. ХХ ст. відроджується почуття національної самосвідомості — спочатку на рівні фольклорно-етнографічному. До цього долучаються як письменники та поети — творці української літературної мови, так і історики, публіцисти, філософи. Зрештою, так чи інакше, стверджується ідея, яку свого часу сформулював М. Зеров: «Значить, не уникаймо і старої Європи, і буржуазної, і навіть феодальної. Не лікаймося її психологічної зарази (хто знає, може пролетарієві краще вже зарази-

тися клясовою окресленістю західно-європейського буржуа, аніж млявістю російського «кающегося дворянина»), осво-ймо джерела європейської культури, бо мусимо їх знати, щоб не залишитися назавжди провінціями... йдемо до пер-ших джерел, доходить до кореня»⁶.

Цей заповіт Зерова з величезними труднощами починає чути сучасна Україна. Звичне становище денщика» при чужій державі створило менталітет «присосовника». І пот-рібен певний час і неабиякі зусилля, щоб люди звикли пок-ладати надію лише на самих себе. А для цього, на мій пог-ляд, необхідно найголовніше — сформувати нову держав-но-національну самосвідомість громадян України. Гордість за свою державу, за свій народ — ось той найголовніший стимул, за допомогою якого і тільки якого можна створити суспільство, орієнтоване на неповторну цінність кожного людського буття. Для формування такої соціальної орієнтації необхідно широ-ке входження в світову культуру. Без розвитку наукових та освітніх чинників цих питань національна та політична не-залежність неможлива і ніякі економічні успіхи не вирішать цих питань автономно.

Література:

¹) Літопис Руський. К., 1989, с. 89.

²) Костомаров Н. И. Две русские народности. Киев—Харьков. 1991. С. 48.

³) Митрополит Іларіон. Українська церква за час руїни (1657—1687). Вінніпег. 1956. С. 14.

⁴) А. Н. Пипин. История русской литературы. Спб. 1989, Т. II. С. 122.

⁵) Петро Голубенко. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. К., 1993. С. 141.

⁶) Цит. за Лавренко Ю. Розстріляне Відродження. Анто-логія 1917—1939. Поезія—проза—драма—есеї. Мюнхен. 1959. С. 834—835.